

Woord vooraf

De Verlichting is dood, leve de Verlichting

Hoewel sommige historici aangetoond hebben dat de duistere Middeleeuwen helemaal niet zo donker waren als het beeld dat we er doorgaans van hebben, is het ook zo dat de periode van de Verlichting helemaal niet zo klaar was als de benaming laat vermoeden. Wie er de levens en het wedervaren van de filosofen van die tijd op naleest, beseft vlug dat die heren het niet voor de poes hadden. Daarmee bedoel ik niet dat ze de katjes in het donker knepen. Hun praatsalons boden bescherming, maar de revolutie bleef lang binnenskamers en hun handel en wandel werd op de korrel genomen. Gelukkig was Malesherbes, het hoofd van de censuur, een medestander. Atheïsme was toen nog alles behalve een verworven gedachtegoed. Deïsme deed het beter, een redelijkheid die het fundament van de orde zou zijn. De voorloper, Spinoza, had als pantheïst reeds de eeuw ervoor het 'Deus sive Natura' geponeerd. Maar men moet een filosoof zijn om te begrijpen dat hij hiermee de gedachte van een (persoonlijke) god buiten spel zette. 'Overbodig' noemen recente atheïsten dit, de godsgedachte is voor niets nodig. Men heeft dus inderdaad moeten wachten tot de negentiende eeuw vooraleer bijvoorbeeld Nietzsche een expliciet atheïsme voorstaat. Hij benijdde in dit verband de puntige formulering waarin Stenhal dit geformuleerd had wanneer deze stelde dat het enige excuus voor God is dat hij niet bestaat. Het atheïsme werd door veel denkers gevolgd in de twintigste eeuw tot vandaag. Of is er achteruitgang?

Als de Middeleeuwen minder donker waren dan hun vermeende duisterheid en de Verlichting minder klaar dan de naam laat vermoeden (het VUB centrum voor de Studie van de Verlichting kreeg met enige regelmaat de vraag om een elektriciteitspanne te verhelpen, zoals ook Claude Lévi-Strauss gedurende gans zijn leven gemiddeld één keer per jaar een broekbestelling ontving), dan moeten we ook durven zeggen dat de Verlichting vandaag ver te zoeken is. Nieuwe generaties filosofen hebben de Verlichting geproblematiseerd. Adorno schreef

er het hoofdwerk over: 'Dialectiek van de Verlichting', wat zoveel wil zeggen als dat ze ook in haar tegendeel kan omslaan. Hij had als bedreiging het nazisme voor ogen dat bewezen heeft dat de rede ook in staat is om vernuftige oorlogswapens te produceren en efficiënte uitroeiingssystemen te bedenken en tot uitvoering te brengen. De dadaïsten hadden hem dat een oorlog eerder al voor getoond, maar dat vond hij nonsensikale kunst. De postmodernisten van hun kant zagen in de Verlichting één van de vele grote verhalen, d.w.z. een uitleg die vanuit één principe, in casu de rede, alles een plaats weet te geven. En wat met de duistere kant van het leven, enerzijds, en de mogelijke meervoudigheid van Verlichtingen, anderzijds? Het ene licht, is het andere niet.

Niet alleen de westerse filosofie stelde de Verlichting in vraag, er is ook nog een daadwerkelijk onder de voet lopen van onze tradities om het vrije denken als basis van ons handelen te nemen. Nu de duisterheden van het katholieke geloof zich stilaan beperken tot wat folklore bij overgangsrituelen, van doop bij geboorte tot preek bij het afreizen, is er een nieuwe godsdienst, waarmee niet te lachen valt. Met de niet bescheiden bedoeling er een exclusieve wereldgodsdienst van te maken en die er niet voor terugschrikt andersdenkenden met de dood te bedreigen. Nu de 'K' van de Katholieke Universiteit Leuven in het letterwoord KUL aan het wankelen ging en enkel overeind bleef om marketingredenen, is er weer een godsdienst die geloof verkiest boven weten, het darwinisme verwerpt ten voordele van het beeld dat het leven op aarde ontstaan is doordat Allah leven in een aarden mensvorm geblazen heeft. Op een moment dat we de rectoren van de KUL, van Piet De Somer, die zijn recht op dwalen opeiste in aanwezigheid van de paus (1985), tot Rik Torfs, die valse zekerheden ondermijnt met een bevlogen ironie, kan men zonder moeite spreken van verlichte geesten. En pardaf daar worden plotsklaps de meest kritische cartoonisten van Europa afgeschoten. Mijn oom, kunsthistoricus maar met de wereld begaan, dr. Roger Marijnissen, pleegt bij familiereünietjes waar dit onheil van deze tijd onvermijdelijk ter sprake komt, te concluderen dat de moslimcultuur geen verlichtingsperiode heeft doorgemaakt. Hij is één van de weinige Belgen die de Koran grondig volledig uitgelezen heeft. Zijn interesse voor de Arabische cultuur is er, maar terrorisme is een ontplofte brug te ver. Kunstschat vernietigen is een misdaad tegen de mensheid. Kortom, de Her-Verlichting is vandaag meer dan nodig.

Daarom is een boek als dit zeer zinvol. Het is niet het enige dat recent verscheen. Met de 'Radicale Verlichting. Hoe radicale Nederlandse denkers het gezicht van onze cultuur voorgoed veranderen' van Jonathan Israël (2001), kwam er een

wetenschappelijk basiswerk over hoe in de Lage Landen de grondslagen van de Verlichting gelegd werden. Het was de verdienste van mijn leermeester Leopold Flam om reeds eind de jaren zestig op het belang van deze vrijdenkers te wijzen. Spinoza en in zijn voetspoor: de broeders Koerbach, Beverland, Bekker, Van Leenhof e.a. Maar Flam had de mogelijkheden niet om dit wereldkundig te maken. Zijn 'Vrijdenkerslexicon' over vergeten vrijdenkers, riskeert zelf een zeer onvindbaar boek te worden. Mooi journalistiek geschreven werd 'Het Verdorven Genootschap, De vergeten radicalen van de Verlichting' van Philippe Blom een bestseller. Het handboek dat ik de laatste jaren hanteerde voor de cursus 'Cultuurfilosofie' droeg als titel: 'Erfenissen van de Verlichting' van René Boomkens. In eigen taalgebied is er de voorbeeldige heldendaad binnen de gerontologie van voormalig liberaal minister, Karel Poma, generatiegenoot overigens van de naamgever aan de hier betreffende leerstoel, Willy Calewaert. Hij voltooide als negentiger een boek over de Verlichting, als geestelijk testament om ons erop te wijzen dat we de vlam niet mogen laten uitdoven.

Daar wil dit boek een bijdrage toe leveren. De inhoud werd uitgetest doordat dankzij de Leerstoel Willy Calewaert, prof. dr. em. Stan Maes, van de Rijksuniversiteit Leiden de kans kreeg een reeks lezingen te geven binnen mijn cursus 'Cultuurfilosofie' aan de master Agogiek (academiejaar 2015-2016). Onderwijs-specialist, Willy Calewaert, heeft zich steeds uitdrukkelijk als vrijzinnige geprofileerd. De leerstoel wordt jaarlijks telkens in een andere faculteit aan de VUB ingericht om de mogelijkheid te scheppen het vrijzinnige gedachtegoed binnen onderwijs beter kenbaar te maken. Hij wordt ingericht door het Huis van de Mens (UVV, Unie Vrijzinnige Verenigingen).

Het gaf me de kans de cursus 'cultuurfilosofie' door twee hoogleraren te laten doceren. Ikzelf, vanuit de filosofie met als rode draad de lijn die van Nietzsche vertrekt tot zijn uitlopers de poststructuralistische Franse filosofen. Tevens wordt het conflict en nadien de verzoening belicht tussen de twee hoofdbenaderingen in de menswetenschappen: de hermeneutiek en de semiotiek. Iets kan begrepen worden door er de zin in te gaan zoeken of door de veranderende context errond te bekijken. Ik pleeg dat wat te doen op een socratische wijze met een vleugje Diogenes erbovenop.

Stan Maes is echter een psycholoog en een echte hoogleraar. Gedegen geeft hij wat je moet weten over de geschiedenis van de Verlichting. Helder en goed

onderscheiden legt hij de begrippen uit en licht hij de verschillende denkers en hun eigen specificiteiten toe. Na verloop van tijd betreft hij er de wetenschappelijke bevindingen bij van de psychologie, de wijze dochter van de filosofie. Op die manier werd de cursus geen geschiedenis van een probleem, maar een problematiseren van de geschiedenis, in haar boeiendste moment, het nu. Zodoende werden een ganse reeks actuele gebeurtenissen vanuit een hedendaags verlichtingsdenken bekeken.

Op de kaft prijkt een afbeelding van Socrates. Niet onmiddellijk een achttiende-eeuwse filosoof. Wel het boegbeeld van de westerse cultuur. Vergeten we niet dat de eerste Verlichting deze van de Griekse filosofie is in de vijfde eeuw VOT. Tegenover de mythologische verklaring van de wereld werd het vrij onderzoek op basis van observeerbare feiten vooropgesteld. Een succesrijk filosoof was er een die iets kon voorspellen dat achteraf echt gebeurde. En dit alles op basis van het gebruik van de rede.

De buste van Socrates werd geschilderd door Jan De Vliegheer. Hij heeft de eerbiedwaardige eerbaarheid van het Socrates-monument niet volledig meegenomen. De schilderkunst van Jan De Vliegheer gaat terug op de lyrische abstractie, d.w.z. een stroming die tot het uiterste ging qua vrijheid in het aanbrengen van verf op doek. De drappings van Jackson Pollock zijn alom bekend. Jan De Vliegheer is echter teruggekeerd tot het figuratieve, nl. onze alledaagse wereld. Hierdoor wordt de vrijheid van schilderen een context die onze gevestigde kijk op de dingen in vraag doet stellen. Moet Socrates wel verheerlijkt worden? Misschien moet het Westen wel in opstand komen tegen haar eigen boegbeeld? En nog vele vragen bij. Allemaal vanuit de bezorgdheid voor het behoud van het vrije denken dat zijn uiting moet blijven krijgen in de vrije meningsuiting. Of zoals Evelyn Beatrice Hall in 1906 in 'The Friends of Voltaire' zijn denken samenvat in een zin die ten onrechte de geschiedenis is ingegaan als een uitspraak van Voltaire zelf: 'Ik ben het niet eens met wat je zegt, maar ik zal het recht om het te zeggen tot de dood toe verdedigen'. Zo wat het omgekeerde van de huidige trend om een andere mening met de dood te vergelden of andere repressies uit te voeren.

Prof. dr. em. Willem Elias